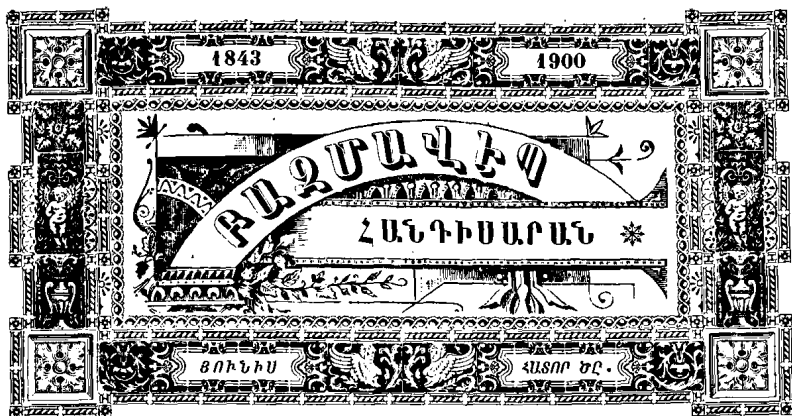

ԻՄՐԱԳՐԱԿԱՆ

ԿՐՕՆԲ ԵՒ ԱԶԳՈՒԹԻՒՆ

Արուստ, ուսում, ջրհեղափոխութեամբ ապրած է Հայ
(ազգի մէջ,
Բայց ընդունեալ միշտ նեղացումը նորա մէջէն
(կրօնի վէճ:
Գամառ—Քաթիպա:

ԱՐԱՆՔԱՍ Հայութեան
անհրաժեշտ Հոգին պէտք
է ըլլայ՝ եղբայրական
միութիւնն, համերաշխ
գործն և փոխադարձ սէրն.
որուն պակասութիւնը
նախնիներու պատճառ
եղած է և զիս կ'ըլլայ:
Մեր մեծ հրապարակա-
գիր գրիչներէն աւելի ըմ-
բռնեցին այդ հոգւոյն
պէտքը՝ մեծ բանաստեղծ-

ները Գամառ—Քաթիպա և Պէշկիպաշեան:
Հալածենք մեր համարին ազգութենէն կրօ-
նական պէտքէն վէճերն, և խաղաղութեան
աստղը՝ պիտի շողողայ հայրենեաց մութ

կապոյտին վրայ և աւերակներու ողբերգու
հաւն բու պիտի մահն էր բոյնն:

Եղբայր եմք մեք՝ սրտացին մեր բանաս-
տեղծները և իբրեւ եղբայր՝ ի միտին գոր-
ծեցին. ու շատերն այդ բառերուն զօրութիւնը
չըմբռնելով, սխալ ուղղութեամբ գործեցին՝ և
նոյն սխալը ազգութեան առաջնորդեց և հա-
սուց այն անգիտակցին եղբրքը, ուր կը գրա-
նութիւնը ներկայիս: Կրօնական վէճերն կեանք
առին մի քանի պար առաջ, և մինչև մեր
օրերն՝ անտէր գգայի է մեծ ուժ անցնելով,
ծնշեցին, լուծեցին և հալածեցին այն հայ-
րենի հոգին, որ Հայկայ զաւակներուն փո-
խադարձ սէր ու համբոյր կը ներշնչէր:

*

Պատակտեցանք,
էրբ Հայրենեաց աւերակները՝ մեր համե-
բաշխ գործունէութեան գերեզմանաբար եղան:
Քրիստոսէ առաջ՝ Հայաստանի զաւակներն
էին Աստուածապաշտ, Կառապաշտ և Հեթանոս.
Իսկ յետ Քրիստոսի, անոնց յաջորդեցին
կաթողիկէ, լուսաւորչական և նորագանդ
Հայեր: Ուրեմն ինչպէս հին՝ նոյնպէս այժմ
հայութիւնն՝ երբեք նոյնապաւն եղած չէ.
բայց ազգութեամբ նոյն Հայ ազգը մնացած է:
Հայ սնոտիապաշտ ազգութիւնը նուազ
մոլեռանդն եղած է, քան ճշմարտապաշտ
Հայութիւնն:

Ներկայիս մեր համազգի հայութիւնը խորի չի գներ՝ ընդ մէջ աստուածապաշտ և կոսապաշտ նախահայոց։ Ճշմարտին Աստուծոյ երկրպագու Նահապետն ազգիս՝ Հայկ, արեւապաշտ մեծն Վաղարշակ և խնկարկուն Հերակլի Արտաշէս, այդ ամէն շունէին մի և նոյն կրօնքն և հաւատքն, բայց ներկայիս՝ անոնք մերն են կ'ըսենք, անոնք մեր հաւաքատնախնիքն։ չիք խտրի ոչ հրէի և ոչ հեթանոսի։ Բայց երբ հինէն՝ նոր հայութեան կ'անցնիր՝ ծնունդ կ'առնուն կրօնական վէճք, խորութիւնք և զօրեղ բանակոիք։ Կրօնական փոքրիկ խնդիր մը ամբ խրամատ մը կը բանայ հայութեան միջև և ծնունդ կ'առնուն կաթողիկէ և լուսաւորչական հայ հասարակութիւններ, ուսկից կը ծլարձակին աւետարանական և մկրտական և այլ հայ փոքրութիւ հասարակութիւն մը։ Եւ ամէն ալ փոխադարձաբար զիրար կ'ատեն ու կը հալածեն, թէեւ ամէն ալ Հայ են և Հայկայ սանունը։

Այդ համարին և համազգի անջատ հայ հասարակութիւններէն, ոչ մին՝ զմիւսն կ'ընդունի հարազատ Հայ, այլ ամէն մին՝ ինքզինքն միայն կ'անուանէ հայրենաց հաւատարիմ որդի և Հայու մարդու արին։ Չայլս խորթացած, այլստեղծ հասարակութիւններ։ Եւ այս խաւարամիտ գաղափարները՝ մեր վերջնադարեան պատմութեան մէջ, արիւնոտ էջեր դրոշմած են։ — Լուսաւորչական հայերն կ'ատեն կաթողիկէ հայ հասարակութիւնը, կարծելով զանոնք հայ եկեղեցիէն անջատուած։ փոխադարձաբար և կաթողիկէ հասարակութիւնն ալ՝ կ'ատէ զլուսաւորչականը, ընդունելով զանոնք անհատաարիմ հայ սրբազան հարց վարդապետութեանց։ Կաթողիկէայք՝ կ'ատեն զլուսաւորչականս՝ վասն զի զեռ չեն մոռցուած այն հայաժանքներ և կոտորածները՝ զորս կրեցին մոլեռանդութենէ զրդեալ։

Վերջապէս կրօնքի վէճերը միշտ տաք և բռնկած լինելով, փոխադարձ ատելութիւնը արմատ դրաւ մեր հայ հասարակութեան մէջ, և այս ատելութիւնը՝ այս երկու հասարակութեանց միջև եղած փոքր խրամաւոր չափազանց ընդարձակեց ու խորցուց. որ պիտի

ամբոփոփի և անհետանայ, եթէ հալածենք կրօնական վէճերն և ամէն տարանջատ հայութիւն՝ իրեւ հարազատ որդիք հայրենեաց, միմեանց ձեռք տալով՝ գործեն ազգին յառաջագիմութեան համար։

Ձեռք տանք միմեանք և թալկացեալ ազգութիւնը՝ հոգի ու շունչ պիտի առնու և պիտի սթափի իր մեծելութեայ նիւհէն։ Ձեռք տանք միմեանց մամուլ և բարերարական գործելով, և այն ատեն պիտի վերակենդանանայ մեր մեծելութիւնը։ Ձեռք տանք միմեանց ամէն պտրագանհորու մէջ, և այն ատեն պիտի իմանանք թէ ազգ մ'ենք և ազգութիւն մը կը կազմենք։ Թողունք կրօնական վէճերը կրօնական թերթերու և աստուածաբան վարդապետներու, որոնցմէ դուրս ամէն անհատ և ամէն լրագրութիւն, թող պարտալի այն նուիրական գործին, ուսկից ազգին յառաջագիմութիւնը կը սպասուի։ Ուժ տանք վարժարաններու, հոգի՛ մամուլ, և խրախոյս՝ լրագրութեան, ու այլ երեքն զէպ ի լան ու բարին պիտի յեղափոխեն Հայութիւնը։

*

Կրօնական վէճերը շատ տեղ հայ լեզուն ու գրականութիւնը աճիւնի վերածեցին։ Ասիոյ կաթողիկէ հայք՝ այն օրէն որ շատ դառն հալածանքներ կրեցին իրենց արեւաւից և հայրենակից հայերէն, ատելութիւն ստիպեց նոյն իսկ լեզուով անջատուել այդ հալածչաց դասակարգէն և անոնց մեծ մասը՝ մոռցան հայրենի բարբառը, և այլախօս և զան. և այս ողբալի եղելութեան նշաններն՝ զեռ կ'երեւին փոքր Ասիոյ և Պոլսոյ հայ կաթողիկէ հասարակութեանց մէջ։ Նոյն հալածանքներն՝ ստիպեց զանոնք, որ նաեւ անուամբ որոշուին իրենց եղբայրներէն։ Ե այլ եւս անոնց նոր սերունդքն չեն կոչուիր Տիգրան, Վաղարշակ, Արշաւ, Հոփսիմէ, այլ Էթիէն, Հանրի, Անթուան, Անմելա։ Կրօնական վէճերը և մոլեռանդութիւնը միեւ զմեքենց առանց ակնածելու՝ գոչել թէ. «Արտաբոյ Հասարակականաց եկեղեցւոյ չիք Հայութիւն»։ Ի՞նչ միջնադարեան գաղափար։ Բնչ էր իր որով Մաւանանքը։ Կրօնական մոլեռանդութիւնն Մարկոս Աղաբէկեանի մը պէս լու-

սամիտ դրապէտ եւ մեծ դաստիարակ մը՝ զա-
ղափարակից ըրաւ Երեւնցի, Կրօնական մու-
լեռանդութիւնը երկու Մխիթարեան միաբա-
նութիւններն ալ՝ որոնք Հայ գրականութեան
հոգին կ'ընդունուն, արտաքսեց Հայութե-
նէ. սխալ ուղղութիւն Բազմալեզի
խմբագրութիւնը ի գութ շարժեցաւ եւ ամե-
նէն ծանր աշխատութիւն վրան առած՝ Հայ
որրիկներուն համար Հանգանակութիւն մը
բացաւ, փոխան չնչին դրամի մեծ նուէր
մը խօստանալով, բայց զարձեայ կրօնա-
կան խնդիրներն անոր մէջ ալ մուտ գտան
եւ այդ նուիրական գործին խոչընդոտն Հան-
դիսացան . Սպանդար ոմն Սպանդարեան՝
սպերեալ կրօնական մոլեռանդութենէ՝ խրատե-
ցուց ամբողջ ռուսահայ հասարակութիւնը,
որոնք Հմանակեցեցան մեր Հանգանակու-
թեան . այս շարժումը, Բազմալեզին ընաւ
փաստ Հասուց, բայց որբերը լացուց. եւ կրօ-
նական մոլեռանդութիւնը ոտքի տակ առաւ
նաեւ ազգասիրութիւնը* . Այս միջնադէպին
վրայ առ այժմ՝ այսքան . Կրօնական մոլե-
ռանդութիւնը մասնաւոր նիստով մը ազգային
վարժարաններէն Հայածեց Մխիթարեանց
գրքերը, վարձակով սր թուաբանութեան կամ՝
քիմիայի եւ կամ բառագրոց մէջ կաթոլիկու-
թեան վարդապետութիւններ զտնուին . Այս
մի եւ նոյն մոլեռանդութենէն մղեալ՝ Պոլսոյ
մէջ այլ եւ այլ կաթոլիկէ գրադէտք՝ օտար
լեզուով կը հրատարակեն իրենց թերթերն .
կաթոլիկ խմբագիր մ'ալ լուսաւորչականի վե-
րալիւով իր Հայաթերթը կը խմբագրէ ,
զգուշանալով իր կրօնը յայտնելու, զի ան-
կէն լուսաւորչական բաժանորդաց մեծ մասն
կը կրօնցնէ . վերջապէս կրօնական մուլե-
ռանդութիւնը Հայ կաթոլիկէ եւ բողոքական
հասարակութեանց մէջ՝ ազատութիւն տուաւ
օտարազգի դաստիարակաց մուտք գտնելու,
եւ ներկայիս կաթոլիկեայց աշակերտք՝ դադ-
ղիացի՝ իսկ բողոքականաց՝ ամբրիկացի եւ

անգղիացի դաստիարակները կը կրթեն . եւ
կրնայ գուշակուիլ թէ ատենց Հոլանտադու-
թեան ներքեւ, այդ արեւակից եղբայրութեան
նոր սերունդը ազգային լեզուի եւ գրականու-
թեան ուրախ սէր եւ հմտութիւն կրնայ ու-
նենալ . Մեր գրութիւնը շատ պիտի երկա-
րէր, եթէ մանրամասն յիշէինք կրօնական
վէճերու եւ խտրութեանց գործած նախնի-
ներն . Անոնց փաստն շատ է, այլ եւս դար-
մաններու պէտք է դիմել . այլ եւս պէտք ենք
թողալ կրօնական վէճերը . բաւական են ա-
նոնց գործած փաստերն . ազգին ամենէն
սիրելի բանաստեղծն է որ կը խնդրէ թողալ
այդ վէճերը .

« Թո՛ղ սիրելի, այդ խնդիրքը, աչքը դա-
ձուր շէպ հարաւ ,

Բիւր բիւր հոգեք դու կը տեսնես կոյրած
դորա պատճառաւ .

Բայց մինչ այսօր այդ խնդիրքը մընացել է
անվերջու :

Թո՛ղ խելքովդ աշխատում ես քակել անքակ
այդ կնիւն » :

*

Նոյն մեր պարզախօս եւ պերճախօս բա-
նաստեղծն է որ յետ այն ուկեատա տողե-
րուն՝ կը յարէ .

« Ա՛րե՛ք ազգը մէջ լո՛կ խօսքով , սիրէ՛ք ինչպէս
քու անձը ,

Նո՛րա օգտին , թէ պէտք լինի, զո՛հէ բո՛լոր
քու գանձը . . . »

Հարուստը եթէ կը սիրէ ազգը, անոր յա-
ռաջամբմութեան համար առանց կրօնական
ամենափոքր խտրութեան պիտի զոհէ իր գան-
ձը, ինչպէս օրինակներ ունի Սանատրեան-
ներ, Շահնազարներ, Նուպարներ, Մուրատ-
ներ, Ռափայէլներ, եւ այլն . Գրադէտը եթէ
կը սիրէ իր ազգը, իր գրիչը պիտի նուիրէ
ազգին մտաւորական յառաջնադիմութեան ,
հաւատարապէս պաշտպանելով՝ տարանջատ
Հայութեան իրաւունքն եւ պսակելով անոր
արժանիքն եւ նոյնպէս ձաղկելով անոր թե-
րութիւնըն : Կղերը եթէ կը սիրէ իր ազգը,
համարիչ խօսքերով եւ ուսումնական փաստե-
րով՝ առանց տար եւ յուզուած բանականներու՝
պէտք է կրօնական խտրութեանց եւ վէճերու
լուծման եւ բարձման աշխատի եւ եղբայրա-

* Թերթն Մամուլ ղեռ չ'առնանա՝ ստացանք
« Արարատ » հանդիսի մարտ պրիւն , ուր կը
կարգանք՝ մեր որբայինամ հրատարակութեան
առիթու . « Գործն ինքնադատիւքեան համակրելի
է եւ արժանի խախտուսանաց , եթէ Հայ կաթո-
լիկ որբերի խնամատարութեան համար գոր-
ծադրուի » : Այս գրութեան նպատակն ինչ է :

կան միութեան և համերաշխ գործին սատարել, միշտ ջանքեր Ըլլալով փոխադարձ աւելութեան, որ կը ծագի միամիտ ժողովրդեան մէջ:

*

Այժմ ունինք ոչ սակաւ բարերարներ, մասնաւոր ի Ռուսահայ, որոնք ազդին յառաջագիտութեան և վերակենդանութեան համար՝ իրենց գանձը նուիրելու համար՝ միշտ պատրաստական կը գտնուին, բայց չենք տեսնիր ըսելու որ անոնցմէ մեծ մասը՝ իրենց նուիրատուութիւնները չեն գիտեր արդիւնաւոր ընելու. անհատական անձանց և շատ անգամ՝ անպէտ իրաց համար, մեծագոյն կտակներ կը թողուն, կտակներ՝ որոնք կրնային Սնանասարեանի կամ Մուրաթ-Ռափայէլեանի մը չափ արդիւնք ունենալ. և սակայն և ոչ իսկ յայտնի կ'ըլլայ ամենաշնչին արդիւնք մը: Հայ միլիոնատերը՝ եթէ կը կամենան իրենց նուիրատուութեամբ՝ օգտակար ըլլալ ազդին, պէտք են ջանալ գաղթական հայութեան մէջ անշէլ պահել մայրենի լեզուն և գրականութիւնը. պէտք են ջանալ իրենց ազգակից հայ կաթողիկէ և բողոքական հասարակութեանց մէջ փոխան օտար կրթական հաստատութեանց՝ ազգային վարժարաններ հաստատելու. յեղուպս գաղթած հայութիւնը, այլառք արտով՝ կը գանգատի ռուսահայ բարեկեցիկ արեւմտիկներէն լքուած գտնուելուն վրայ: Անոնք կ'ուզեն իրենց մայրենի լեզուն միշտ անբաժան մնալ, բայց ասոր համար, կարելոր է ազգային վարժարաններ և հայ մամուլ մը. զոր գաղթական հայուն նիւթական միժակը՝ կարող է ձեռք բերելու: Ամերիկայի և Ռուսաստանի միլիոնատէր հարուստներն, պէտք են ձեռք տալ հայրենիքէն տարածքներէն այդ ազգային մեծ գաղութին, կարեկցութիւն ու գութ պէտք է: Հայ լեզուն և գրականութիւնը որ մեր ազգութեան մնացորդաց ամենէն թանկագին հարստութիւնն են, եթէ անոնցմէ ալ զրկուի հայ գաղութը, յորում է իր հայութիւնը, և ինչպէս նա կարող է իր ազգութիւնը չի մոռնալ, և ինչպէս կարելի է Աւստրիոյ, Հունգարիոյ և այլ տեղեր գաղթեալ և մե-

ռացեալ Հայոց տխուր վիճակին չնմարելու: Յեղուպս և Ամերիկա գաղթեալ հայութիւնը հոգեւոր հովիւ կը խնդրէ Էջմիածնէն, և դժգոհ է իր բարձի թողի վիճակէն:

Գաղթականներու մեծ մասը բողոքական հովիւներու հովանաւորութեան ներքեւ կը գտնուին. 50,000 հայ որբերն մեծ մասը կը խնամուին գերմանացի, ամերիկացի և անգլիացի խնամականերու ձեռքով. լուսաւորչականներէն փոքր մաս մի առ ժամանակեայ կաթողիկէայ դաւանանքը կ'ընդունի, և ահա, վայնասունը ամէն կողմէն կը զօրանայ. իսկ անոնք մեծ մասը բողոքականութեան՝ հայ կրօնքէն բոլորովին տարբեր դաւանանքի մը կը յարի, ոչ ոք կականներ կը բարձրացնէ, ոչ ոք կը խոսի! Եթէ ցաւալի է դաւանափոխութիւնը, լրջութեամբ և ողջմտութեամբ պէտք է անոր դարման տանիլ: Կարգադէր Արմէնիան, և պիտի տեսնէք որ գաղթականները կը գանգատին բողոքական հովիւներու դէմ, որոնք Ղեւոնդեան Ս. Քահանաները և մեր Ս. Թարգմանիչները իրենց ժողովարանին մէջ անուանարկ կ'ընեն և անոնց վրայ ամէն տեսակ զրպարտութիւններ կը յերիւրեն: Միջոցեւ կաթողիկէ քահանայի, գահնոց ամենը՝ սուրբ սեղանին վրայ կը բազմեցնէ, իր նուիրագործեալ սուրբերն կ'ընդունի, և անոնց բարեխօսութիւնը կը հայցնի իր հօտին վրայ. կաթողիկէ քահանային դաւանանքը որ ամենափոքր տարբերութիւն մը միայն ունի լուսաւորչականին, բայց դարձեալ մոլոռանդութիւնը կը մղէ գոչելու «ի խաչ հան զգա» — եղէք բողոքական՝ բայց ոչ կաթողիկէ:

Ահա մեր ներկայ միժակը, ահաւասիկ հայրենի հոգւոյ հիւծման տխուր պատկերները: Թշուղտը կրօնական խնդիրներու վերջնական (եթէ կարելի է) լուծումը՝ կղերական խոհունակ և զիտուն դասակարգին. մամուլին յանձնենք համերաշխ գործունէութեան մշակումը, և կրթական նորանոր հաստատութեանց պէտքն՝ մեր բարերարներու ուշադրութեան. և այն առեւ չայրենի հիւծեալ հոգին պիտի զգենու կենսատու ուժ ու կորով. որ կարելոր է և անհրաժեշտ:

Հ. Ս. ԵՐԵՒ.